

DOROTA SIDOROWICZ-MULAK

Dział Starych Druków ZNiO

SPRAWOZDANIE
Z MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI
„KSIĄŻKA DAWNA I JEJ WŁAŚCICIELE =
EARLY PRINTED BOOKS AND THEIR OWNERS”

W dniach 29 września – 1 października 2016 w auli Zakładu Narodowego im. Ossolińskich odbyła się międzynarodowa konferencja Grupy Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki, zatytułowana „Książka dawna i jej właściciele – stan badań, opracowanie, perspektywy = Early printed books and their owners – research status, cataloguing, perspectives”, zorganizowana przez ZNiO wraz z Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych CERL (Consortium of European Research Libraries). Konferencję honorowym patronatem objął Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego Jarosław Gowin, a wsparcia finansowego udzielił Prezydent Wrocławia Rafał Dutkiewicz wraz z Wrocławskim Centrum Akademickim. W ciągu trzech dni obrad 150 uczestników z Polski, Czech, Estonii, Francji, Holandii, Litwy, Szwajcarii, Szwecji, Ukrainy oraz Wielkiej Brytanii wysłuchało ponad 50 referatów dotyczących badań proveniencyjnych starych druków.

Posiedzenie otworzył dyrektor Adolf Juzwenko, który uznał Ossolineum za doskonałe miejsce dla rozważań o dziejach dawnej książki, ze względu na historię placówki i liczne kolekcje historyczne, które wpływały do jej zasobów od XIX wieku. Dyrektor Mariusz Dworsatschek podziękował zebranych za duże zainteresowanie okazane zorganizowanej w ZNiO konferencji dotyczącej badań proveniencyjnych. Podczas pierwszej sesji głos zabrali przedstawiciele CERL. Marian Lefferts, dyrektor wykonawcza konsorcjum, przedstawiła plany organizacji na najbliższe lata. Poinformowała zebranych, że działalność CERL koncentrować się będzie na dążeniu do zachowania, ulepszenia i powiększenia zasobów elektronicznych portalu instytucji oraz na rozbudowaniu sieci współpracujących z nią bibliotek naukowych. Marieke van Delft z Koninklijke Bibliotheek w Holandii omówiła funkcjonowanie sekcji proveniencji CERL, zasady tworzenia rekordów dla właścicieli

książek do bazy teaurusów dostępnej na portalu konsorcjum oraz ideę budowy cyfrowego archiwum proveniencji. Geri Della Rocca de Candal z University of Oxford przybliżył metody wprowadzania opisów do bazy Material Evidence of Incunabula, mającej na celu udokumentowanie piętnastowiecznego handlu książką oraz późniejszego obiegu inkunabułów.

Monique Hulvey z Bibliothèque municipale de Lyon przedstawiła stan prac nad bazą Bibale, integrującą noty proveniencyjne bibliotek francuskich, oraz przybliżyła zasady wprowadzania opisów do tej bazy. Agnieszka Franczyk-Cegła omówiła bazy utworzone w ZNiO na potrzeby projektu badawczego „Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum”, realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Po zakończeniu tych prezentacji odbył się panel dyskusyjny dotyczący utworzenia polskiej grupy roboczej do opracowania proveniencji, prowadzony przez Mariannę Czapnik z Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Podczas debaty powołano do życia Proveniencyjną Grupę Roboczą, której celem ma być utworzenie wspólnej bazy właścicieli starych druków w Polsce.

Podczas drugiej sesji reprezentanci Grupy Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki omówili strukturę proveniencyjną zasobów największych rodzimych księgozbiorów. Weronika Karlak przedstawiła historię kolekcji starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu od 1815 roku, kiedy połączono zasoby wrocławskiej jezuickiej Akademii Leopoldyńskiej oraz protestanckiego Uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą, otwierając Königliche- und Universitätsbibliothek. Prelegentka podkreśliła najważniejsze etapy w powiększaniu stanu posiadania: przejmowanie woluminów z sekularyzowanych klasztorów na Śląsku w XIX wieku, a po II wojnie światowej – włączanie starych druków z regionu. Czapnik przedstawiła największe kolekcje historyczne przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie od czasu jej utworzenia w 1817 roku. Na zasoby BUW złożyły się przede wszystkim egzemplarze z klasztorów skasowanych w Królestwie Polskim, księgozbiory szkół wojewódzkich, dublety z Petersburga z fragmentami polskich bibliotek prywatnych skonfiskowanych po powstaniu listopadowym oraz kolekcje pochodzące z Ziemi Odzyskanych, przyłączone po 1945 roku. Jacek Partyka z Biblioteki Jagiellońskiej przedstawił w zarysie stan opracowania, proveniencji i perspektywy otwierające się przed badaczami tych zbiorów. Dorota Sidorowicz-Mulak omówiła największe zespoły proveniencyjne składające się na przywiezioną ze Lwowa kolekcję Ossolineum (księgozbiór Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, Henryka Lubomirskiego, Stanisława Wronowskiego, Józefa Kraińskiego, kapituły ormiańskiej) oraz fragmenty zespołów podworskich i kościelnych przyłączonych po 1946 roku (kolekcja Branickich z Suchej, Schaffgotschów z Cieplic, benedyktynów z Krzeszowa). Rafał Wójcik zaprezentował największe zasoby proveniencyjne pochodzące sprzed 1939 roku, przechowywane obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, na które złożyły się woluminy przejęte w latach trzydziestych XX wieku z wielkopolskich szkół. Aneta Falk omówiła strukturę proveniencyjną starych druków zgromadzonych w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk.

Podczas kolejnej sesji swoimi doświadczeniami w zakresie badań proweniencyjnych nad inkunabułami Biblioteki Narodowej podzielił się Michał Spandowski. Beata Gryzio z Biblioteki Gdańskiej PAN omówiła zaś inkunabuły pochodzące z tamtejszych księgozbiorów kościelnych oraz rolę dokumentów źródłowych umożliwiających odtworzenie pierwotnego stanu tych kolekcji. Viktorija Vaitkevičiūtė z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie przeprowadziła analizę znaków własnościowych zachowanych na 500 inkunabułach przechowywanych w siedmiu bibliotekach litewskich. Agata Michalska z Książnicy Pomorskiej przedstawiła wyniki badań nad zespołem kilkudziesięciu piętnastowiecznych druków pochodzących z gimnazjów akademickich działających w Szczecinie i Stargardzie przed 1945 rokiem.

W drugim dniu konferencji referaty koncentrowały się wokół kilku grup tematycznych. Jedną z nich dotyczyła starych druków z kolekcji prywatnych, przechowywanych w bibliotekach polskich i zagranicznych. Elżbieta Knapiek z Biblioteki PAN i PAU w Krakowie zaprezentowała rezultaty studiów dotyczących księgozbioru Świętosława Milczącego, który opatrywał swe woluminy notami własnościowymi, informacjami o cenie, datami zakupu oraz nazwiskami sprzedawców. Iryna Kachur opowiedziała o odkryciu – w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. Wasyla Stefanyka – woluminu z dedykacją Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego oraz o znakach własnościowych późniejszych właścicieli tomu, szczególnie słynnego działacza reformacyjnego Jana Łaskiego młodszego. Urs B. Leu z Zentralbibliothek Zürich wygłosił referat, w którym omówił zjawisko konfesjonalizacji, czyli nabywania – przez zbieraczy – książek napisanych i wydanych przez osoby tego samego wyznania. Richard Šípek scharakteryzował woluminy z siedemnastowiecznej kolekcji Nostitzów odnalezione podczas kwerend w Bibliotece Muzeum Narodowego w Pradze oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Kilka wystąpień poruszało problematykę związaną z kolekcjami starych druków pochodzącymi z ziem dawnej Rzeczypospolitej, przechowywanymi obecnie w zbiorach książnic kilku krajów. Peter Sjökvist zreferował stan badań nad polskimi kolekcjami wywiezionymi do Szwecji w XVII wieku jako łupy wojenne, a obecnie zgromadzonymi w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Renata Wilgosiewicz-Skutecka poddała analizie fragment znajdującego się dziś w Poznaniu i Uppsali księgozbioru poznańskiego kolegium jezuitów. Badania te oparte zostały na rękopiśmiennych katalogach z 1609 i 1610 roku, rejestrujących stan kolekcji przed jej wywiezieniem do Szwecji w 1656 roku. Ivan Almes przedstawił wyniki kwerend dotyczących osiemnastowiecznych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej, które zostały rozproszone i znajdują się obecnie w bibliotekach ukraińskich oraz polskich. Jolanta Gwioździk omówiła stan opracowania druków z XVI i XVII wieku pochodzących z biblioteki fundacyjnej Wiktora Baworowskiego, a dziś przechowywanych w Bibliotece im. Stefanyka we Lwowie. Mykola Ilkiv-Svydnytskyi podzielił się ze słuchaczami swoimi doświadczeniami w zakresie proweniencyjnych badań druków z oficyny Manucjuszów, jakie znajdują się

w Bibliotece Naukowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki. Tomasz Szwaciński opisał działania podejmowane przez pracowników Biblioteki Narodowej związane z polskimi księgozbiorami historycznymi stanowiącymi dziś część kolekcji rosyjskich.

Odłączony blok tematyczny skoncentrowany był na zasobach historycznych pochodzących z Pomorza, Śląska oraz Ziem Odzyskanych. Agnieszka Borysowska przybliżyła postać siedemnastowiecznego teologa i orientalisty Andree Müllera z Gryfina w województwie zachodniopomorskim oraz tomy z jego zbiorów przechowywane w Książnicy Pomorskiej. Maria Otto na podstawie katalogów aukcyjnych prześledziła dzieje kolekcji Johanna Fidalkego, pastora w kościele św. Bartłomieja w Gdańsku i profesora orientalistyki. Joanna Matyasik zaprezentowała największe zespoły proveniencyjne starych druków z Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy, na które złożyły się: kolekcja pobernardyńska, przyłączone po II wojnie światowej zasoby podworskie z Pomorza Północnego oraz egzemplarze z instytucji działających na tych terenach przed 1939 rokiem. Weronika Pawłowicz omówiła stare druki kolekcjonerów wrocławskich, szczególnie Johanna Ephraima Scheibla, przechowywane w Bibliotece Śląskiej. Mateusz Ściążko scharakteryzował zbiory śląskiego rodu Oppersdorffów z Głogówka w województwie opolskim, znajdujące się dziś w katowickiej książnicy. Jolanta Sztuchlik i Anna Rusnok przedstawiły wstępne wyniki badań proveniencyjnych przeprowadzonych na zespole książek pochodzących z dwóch bibliotek: założonego w Cieszynie w 1901 roku oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Muzeum Macierzy Szkolnej, funkcjonującego przy gimnazjum polskim w Orłowej.

Część referatów poruszających problematykę proveniencyjną nie mieściła się w powyższych sekcjach tematycznych. Marta Puszka przedstawiła rezultaty kwerend dotyczących właścicieli starych druków wydanych w Lublinie, a dziś przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Maria Pawłowska omówiła wpisy własnościowe odnalezione w księgozbiorze Biblioteki Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Referat ten stanowił przyczynek do rozpoczęcia badań proveniencyjnych nad drukami dziewiętnastowiecznymi. Bartłomiej Czarski z Biblioteki Narodowej dokonał analizy staropolskiego ekslibrisu wywodzącego się ze stemmatów oraz emblematów, łączących przedstawienia herbowe z wierszem sławiącym właściciela godła. Ewa Syska na przykładzie działań poznańskiego antykwariusza Mariana Swinarskiego poruszyła zagadnienie dotyczące powojennego obiegu książek pochodzących ze składnicy Biblioteki Pruskiej utworzonej w Zaborze koło Zielonej Góry. Współczesne katalogi inkunabułów i starych druków zainspirowały Beatę Gaj do podjęcia próby wysnucia refleksji związanej ze śląską neolatynistyką.

Trzeci dzień konferencji poświęcony był badaniom księgozbiorów kościelnych. Słowo wstępne wygłosił ksiądz Józef Pater. Wiele referatów zawierało wyniki badań prowadzonych na księgozbiorach klasztornych. Leonard Ogierman przedstawił zespoły proveniencyjne inkunabułów przechowywanych w klasztorze ojców paulinów na Jasnej Górze. Justyna Łukaszewska-Haberkowa omówiła szesnasto-

wieczne inkunabuły i polonika z kolekcji Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie. Szymon Sułecki scharakteryzował inkunabuły przekazane klasztorowi karmelitów we Lwowie z tamtejszej kapituły metropolitalnej w 1729 roku, należące obecnie do Biblioteki Karmelitów na Piasku w Krakowie. Marek Bebak omówił zbiór starych druków przechowywanych w Bibliotece i Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie, a także jego największe zespoły proveniencyjne, pochodzące z nieistniejącego już dziś konwentu św. Urszuli oraz z zakonu trynitarzy z krakowskiego Kazimierza. Cymelia znajdujące się w Bibliotece Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie opisał ks. Wacław Umiński. Dwa wystąpienia dotyczyły kolekcji dominikańskich. Marek Miławicki scharakteryzował zasoby klasztoru Trójcy Świętej w Krakowie, gdzie po 1945 roku trafiły woluminy z konwentów we Lwowie i w Raciborzu. Tomasz Stolarczyk przedstawił wpisy własnościowe zachowane na książkach o proveniencji dominikańskiej, odnalezionych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku oraz w Muzeum Okręgowym w Sieradzu.

Uczestnicy projektu „Inwentaryzacja Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie”, realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, ogłosili wyniki badań uzyskane podczas prac rejestracyjnych tej kolekcji. Piotr Pokora zarysował strukturę proveniencyjną zasobu dawnej Biblioteki Katedralnej, zwracając uwagę na supereklibrisy, eklibrisy i wpisy właścicieli oraz na sygnatury biblioteczne. Jakub Łukaszewski wystąpienie poświęcił inkunabułom z dawnego zasobu biblioteki, wśród których odnaleziono siedem pozycji uznanych za utracone podczas II wojny światowej. Radosław Franczak prześledził wpisy własnościowe umieszczone na książkach pochodzących z klasztoru benedyktynów w Lubiniu i ustalił sposoby ich nabycia oraz kwoty, które benedyktyni za nie zapłacili, a także nazwiska 43 wcześniejszych właścicieli. Michał Muraszko przedstawił nieliczne wpisy proveniencyjne zachowane na kilkuset książkach z biblioteki kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego.

Kilku referentów dokonało rekonstrukcji historycznych księgozbiorów kościelnych, opierając się na zachowanych materiałach archiwalnych. Ks. Andrzej Kwaśniewski odtworzył zawartość biblioteki kapituły kieleckiej na podstawie inwentarza z 1650 roku. Agnieszka Fluda-Krokos podjęła próbę rekonstrukcji biblioteki augustianów w Książu Wielkim. Katarzyna Zimnoch zarysowała kształt kolekcji bazylianów z Supraśla.

Poszczególne sesje moderowane były przez członków rady naukowej konferencji: Marcina Cieńskiego, Marię Pidtypczak-Majerowicz, Jacka Soszyńskiego, Teresę Szostek, przedstawiciele komitetu organizacyjnego: Mariusza Dworsatschka, Agnieszkę Franczyk-Cegłę, Dorotę Sidorowicz-Mulak oraz specjalistów z wybranych dziedzin: Jolantę Gwioździk, Jacka Partykę i Arkadiusza Wagnera. W dniu poświęconym księgozbiорom kościelnym słowo wstępne wygłosił Józef Pater, dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego oraz Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu.

Konferencji, tłumaczonej symultanicznie przez Olafa Budka, towarzyszyły gorące dyskusje. Postulowano zorganizowanie za trzy lata kolejnego spotkania

poświęconego badaniom proveniencyjnym, pojawiały się także głosy zachęcające do cyklicznych sesji, które służyłyby rozwojowi tego rodzaju badań, integracji środowiska uczonych tym się zajmujących oraz wymianie doświadczeń. W ramach realizacji jednego z wniosków postawionych w trakcie dyskusji na stronie internetowej Ossolineum utworzono podstronę Proveniencyjnej Grupy Roboczej powołanej do życia podczas konferencji. Udostępniono na niej prezentacje towarzyszące wystąpieniom części uczestników. Wykreowana w ten sposób baza stanowić może przyczynek dla pierwszej bazy proveniencyjnej polskich bibliotek publicznych i kościelnych. Zawiera bowiem liczne odczytane i sfotografowane znaki własnościowe.

Dopełnieniem konferencji był pokaz cymeliów ze zbiorów Działu Starych Druków ZNiO. Pierwszą grupę eksponatów tworzyły woluminy opatrzone super-ekslibrisami herbowymi na oprawach: arcybiskupa Jana Łaskiego i jego bratanek Jana Łaskiego młodszego, superekslibrisem herbowym i napisowym z kolekcji „monumentów” króla Zygmunta Augusta, superekslibrisami donacyjnymi Marii Kazimierzy Sobieskiej i cesarza Leopolda I. Do drugiej grupy zaliczyć można dzieła z niepowtarzalnymi ekslibrisami, takie jak klocek inkunabułów z protoekslibrisem Mikołaja von Stercza, kanonika legnickiego, *Missale Cracoviense* (Kraków 1515/1516) z protoekslibrisem malowanym Jana Szykowskiego oraz wenecką edycję mszału krakowskiego (1532) z najstarszym polskim ekslibrisem medycznym Piotra Wedelicjusza z Obornik. Ponadto na wystawie znalazły się dzieła rzadkie lub wyróżniające się artystycznymi oprawami: przewodnik dla pielgrzymów [*Mirabilia Romae vel potius*] *Historia et descriptio urbis Romae* (Rzym, ok. 1500), pochodzący z daru Wronowskiego, jaki przekazał on do Ossolineum w 1838 roku; modlitewnik dla kobiet *Modlitwy nabożne wszem białym głowom należące* (Kraków 1587) w renesansowej aksamitnej oprawie; oraz protestancki *Kancjonał* (Gdańsk 1706) w srebrnej, barokowej oprawie.

O randze omawianego wydarzenia świadczyć może fakt zaproszenia ZNiO do Oksfordzkiego Towarzystwa Bibliograficznego (Oxford Bibliographical Society) działającego od 1922 roku przy Bibliotece Bodlejańskiej. Celem Towarzystwa jest rozwijanie badań nad dawną książką i nad rękopisami oraz upowszechnianie wyników owych analiz. Ossolineum rozpocznie realizację tych założeń od wydania materiałów z konferencji „Książka dawna i jej właściciele” w 2017 roku. Fundacja Lanckorońskich, słynąca z promowania i wspierania rozwoju humanistyki, przyznała Zakładowi dofinansowanie na opublikowanie zbioru studiów, który zawierać ma wybrane artykuły referowane podczas konferencji. Umożliwi to szybkie opublikowanie tomu, bardzo oczekiwanego przez badaczy starych druków¹.

¹ Zob. też. A. Wójcik, Sprawozdanie z konferencji "Książka dawna i jej właściciele", Wrocław 2016, "Rocznik Biblioteki Narodowej", 2016, t. 47, s. 233-238.

1. Otwarcie konferencji. Przemawia dyrektor, dr Adolf Juzwenko. Siedzą od lewej: wicedyrektor, dr Mariusz Dworsatschek, tłumacz Olaf Budek, dr Dorota Sidorowicz-Mulak

2. Dyskusja panelowa. Przy mikrofonie prof. Jacek Soszyński

3. Podczas wystąpień dotyczących księgozbiorów kościelnych. Siedzą od lewej: dr Agnieszka Franczyk-Cegła, ks. prof. Józef Pater, dr Dorota Sidorowicz-Mulak, dr Mariusz Dworsatchek, dr Iryna Kachur

4. Grupa zagranicznych gości z przedstawicielami konsorcjum CERL. Siedzą od lewej: dr Geri Della Rocca de Candall (projekt MEI), Mark Purcell (Deputy Director, Research Collections, Cambridge University Library), dr Marieke van Delft (Koninklijke Bibliotheek, sekcja proweniencji CERL), Olaf Budek (tłumacz), Marian Lefferts (dyrektor wykonawcza CERL)